

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК МЕТОД ПОЛІТИЧНОГО КЕРУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 4(31), с. 65–69

Нині, коли у світі майже повсюдно встановились демократичні режими, або ще триває боротьба за права людини, досить актуальним є питання про свободу медіапростору, що охоплює дві важливі складові: свободу слова і свободу доступу до інформаційних джерел. Сучасні напрацювання у сфері законодавчого закріплення забезпечення свободи слова в Україні потребують детального аналізу та вивчення.

Стан незаангажованості преси, ступінь незалежності ЗМІ від стороннього впливу та свобода висловлювань у будь-якій державі свідчать про пануючий там режим та рівень демократизації суспільства. Україна не є винятком. Близький до тоталітарного режим за часів правління Л. Кучми характеризувався наявністю темників та цензури в ЗМІ. Помаранчева революція принесла сподівання на поліпшення у соціально-політичній сфері та відчутну свободу слова. Після приходу до влади опонентів “помаранчезаці” України вітчизняні та світові аналітики та спостерігачі знову заговорили про згортання демократії у нашій державі, що якнайяскравіше виражається у придушенні свободи вільного збирання та розповсюдження інформації.

Реалії інформаційної політики України у контексті національної безпеки досліджували В. Бєбик, В. Карпенко, Н. Шепель, І. Арістова; нею опікуються Мін’юст, Фонд “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва”, Центр міжнародної підтримки медіа (*Center for International Media Assistance (CIMA)*), всесвітня організація “Репортери без кордонів”, Міжнародний інститут преси (*International Press Institute*), міжнародна організація “АРТИКЛЬ-19”; опосередковано проблеми свободи слова розглядають ОБСЄ, Рада Європи та ін.

Свобода слова — право людини вільно висловлювати свої думки — розглядається прихильниками демократії як одна з найважливіших громадянських свобод. Нині поняття “свобода” охоплює вираження поглядів як в усній, так

і в письмовій формі (свобода преси і ЗМІ); меншою мірою стосується політичної і соціальної реклами (пропаганди). Демократи і ліберали ставлять державну цензуру, або будь-яку іншу форму державного примусу, до висловлення поглядів або відмови від них поза законом.

Положення про свободу слова вписані у низці міжнародних та українських документів, серед яких “Загальна декларація прав людини” (ст. 19), “Конвенція про захист прав людини і основних свобод” (ст. 10) і Конституція України, ст. 34 якої стверджує: “Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя” [1; 2; 3].

Згідно з нормами міжнародного права обмеження на свободу слова мають відповідати трьом умовам: вони повинні узгоджуватись із законом, мати праведну мету і бути необхідними й адекватними для досягнення цієї мети. Закони, які вводять обмеження, мають бути недвозначними і не давати можливості для різних тлумачень. Легітимними цілями вважаються захист репу-

тації, гідності особи, національної безпеки, громадського порядку, авторського права, здоров'я і моралі. Тимчасові або часткові обмеження також можуть упроваджуватися за рішенням суду. Свобода слова тісно пов'язана з питаннями встановлення істини, самоврядування, забезпечення гнучкості політичної системи, самореалізації особи, природних прав людини та їх захисту.

Історично свобода слова витворилася як інструмент для забезпечення інформованості й підтримки високого рівня компетентності державних органів влади. Наприклад, англійський “Біль про права” 1689 р. [4] гарантував членам Парламенту повну свободу обговорення справ королівства і чиновників, без чого його робота була б не ефективною. Іншим аспектом “Білля про права” 1689 р. було те, що в ньому Парламент розглядався як вищий представницький орган національного самоуправління, а це означає, що право на інформацію про роботу уряду виходить від народу. З розвитком демократії останнє набуло особливої актуальності.

З точки зору демократії як політичної системи, найважливішою ознакою свободи слова є поширення такої інформації, яка може вплинути на результат виборів чи на роботу уряду. У більшості сучасних ліберальних демократій законодавчі обмеження незначні і запроваджуються тільки на час виборчих кампаній: публікації у ЗМІ повинні чітко давати зрозуміти, чи є їхньою метою вплив на вибори і хто реально несе за це відповідальність. Для того щоб люди були достатньо поінформовані напередодні виборів, їм повинні бути доступні різні точки зору. Це насамперед відноситься до основних для виборців джерел інформації (на сьогодні це телебачення) і забезпечується або доступом до широкого ряду вільних від цензури і незалежних одне від одного джерел, або ж політикою плюралізму в ЗМІ, які займають монопольне становище. Оскільки за період після Помаранчевої революції через неврегульованість законодавства українці багато раз “ставали перед вибором”, то для нашої країни це досить актуально.

На жаль, численні вибори не привели країну до стабільності і порядку, а радше навпаки. І попри загальний безлад в усіх сферах суспільно-політичного життя в Україні найгострішою вважаємо ситуацію саме в українському медіапросторі. Як відомо, кожного разу новообрані можновладці, призначені на керівні посади, починають так звані “реформи” — звільняють одних працівників, на їх місця призначають інших (часто людей зі свого оточення, не вдаючись у подробиці, чи

має ця людина досвід роботи у певній галузі чи на відповідній посаді, тож і маємо бездарний менеджмент майже в усіх сферах державного регулювання та керування); скасовують певні посади; переписують або вносять поправки до законів, прийнятих попередниками. Цього разу черга реформ дійшла і до медіапростору та безпосередньо роботи журналістів: наразі з'явилося одразу декілька серйозних приводів для занепокоєння. Так, 1 січня 2011 р. набув чинності Закон України “Про захист персональних даних”, ухвалений Верховною Радою України 1 червня 2010 р., а 3 лютого 2011 р. Президент України В. Янукович підписав одразу два закони: “Про доступ до публічної інформації” та “Про внесення змін в Закон України “Про інформацію”.

А тепер про кожен конкретно. У більшості представників масмедіа не викликає сумнівів той факт, що Закон України “Про захист персональних даних” зв'яже руки журналістам, адже в ньому під “персональними даними” розуміють будь-яку інформацію, яка дає можливість упізнати особу, аж до імені та прізвища. Журналістам дозволено збирати загальнодоступну інформацію про особу, але не поширювати її без письмової згоди цієї особи. Представники Української Гельсінської спілки з прав людини переконані, що тепер, посилаючись на цей закон, можна буде зупинити поширення будь-якої інформації про будь-яку особу, а також покарати журналіста або редакцію за розголошення персональних даних [5].

Водночас автори закону, серед яких Міністерство юстиції України, кажуть, що, ухвалюючи закон, Україна адаптується до європейського законодавства. Вони нагадують, що Україна взяла зобов'язання ратифікувати та запровадити конвенцію про захист персональних даних, і Закон України “Про захист персональних даних”, а також ратифікація Конвенції Ради Європи про захист персональних даних є одним із елементів поліпшення співпраці з Європейським Союзом у цілому. Та хотілося б звернути увагу, що в європейському законодавстві є чіткий принцип, згідно з яким преса, наприклад, може поширювати будь-яку персональну інформацію про публічну особу, якщо суспільство цього вимагає. В Україні ж тепер персональну інформацію стосовно президента чи іншої особи поширити буде неможливо, тому що потрібна буде згода цієї особи.

Крім того, Закон передбачає створення уповноваженого державного органу із захисту персональних даних, якому надається право вільного доступу до будь-яких приміщень, де зберігаєть-

ся чи здійснюється обробка персональних даних. Тож, на нашу думку, небезпідставними є побоювання, що такий державний орган може використовуватися як засіб тиску на підприємців.

Та, незважаючи на таку чітко заявлену негативну позицію представників вітчизняних та зарубіжних правозахисних та інформаційних організацій, 13 січня 2011 р. Верховна Рада України підтримала Закон України “Про доступ до публічної інформації” та Закон України “Про внесення змін в Закон України “Про інформацію” 408 голосами, тобто переконав більшістю. В силу вони вступили через три місяці з моменту опублікування, тобто 9 травня 2011 р., але їх вже називали революційними, прийнятими з принципової позиції Президента України. З’ясуємо, чи це дійсно так, проаналізувавши всі позитивні та негативні сторони цих нормативних актів.

До “плюсів” нового закону про інформацію ми відносимо той пункт, що відтепер розкриття журналістом джерел інформації на вимогу правоохоронних органів має здійснюватися виключно на підставі рішення суду. Цей принцип утілено відповідно до практики Європейського суду з прав людини, проте бажано також було б внести відповідне застереження у Кримінально-процесуальний кодекс, оскільки він у деяких випадках допускає вирішення відповідного питання прокурором, а не судом.

Хотілося б звернути особливу увагу на те, що нерозривно асоціюється з аббревіатурою ЗМІ – визначення цензури. Це визначення в ч. 1 ст. 24 нового Закону має такий вигляд: “Цензура – будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражування або поширення інформації” [6]. Варто звернути увагу на слово “зокрема” перед переліком суб’єктів, які потенційно можуть зазнавати цензури. Раніше цензура могла стосуватися лише журналістів і ЗМІ, але зрозуміло, що її можуть зазнавати і письменники, автори наукових праць та ін., тепер законодавчі гарантії поширено і на них. Із визначення цензури прибрано згадку про те, що вона має виходити з боку державних органів, їх посадових осіб, тобто тепер цензурою буде також і втручання власника ЗМІ у творчий процес (крім випадку затвердження власником редакційного статуту, правил редакційної політики, змін до них).

До основних “загроз” для журналістів ми б віднесли ст. 30 згаданого вище закону, де

йдеться про звільнення від відповідальності. Зі старого закону залишено норму про те, що ніхто не може бути притягнутим до відповідальності за висловлювання оцінювальних думок. Водночас внесено зміни, що передбачають відповідальність за висловлювання оцінювальних думок, а саме: якщо особа вважає, що такі думки чи точка зору принижують її гідність чи ділову репутацію, а також обмежують інші особисті немайнові права, вона може скористатись наданим законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи в тому ж самому засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених думок, надавши їм іншої оцінки. Крім того, якщо суб’єктивна думка висловлена в грубій, принизливій або безособовій формі, яка принижує гідність, честь чи ділову репутацію, особа, яка в такий спосіб оприлюднила свої думки чи оцінки, може бути зобов’язана компенсувати заподіяну матеріальну шкоду. Ця норма, безсумнівно, викличе розпач серед журналістів та задоволення серед високопосадовців, які, до речі, становлять 60 % усіх, хто подає в суд на ЗМІ і які завжди виявляються не готовими до того, що чийсь міркування можуть шокувати і примушувати ніяковіти, хоча ці особи, обираючи публічну професію в демократичному суспільстві, залишили себе відкритими для суворої критики та пильного нагляду. Отже, тепер суди повинні мати всі законні підстави розглядати справи проти представників ЗМІ, а правозахисникам знову згадувати практику оскаржень, дуже поширену у 1998–2005 рр.

Загалом, після прийняття законів України “Про доступ до публічної інформації” та “Про внесення змін в Закон України “Про інформацію” багато політиків (здебільшого провладних) в Україні заговорили про те, що він зможе збільшити транспарентність керування та стане важливим інструментом у боротьбі з корупцією. Проте, ситуація зі свободою слова в Україні лишається дуже неоднозначною: свобода слова нібито існує, за неї ратують усі політики, незалежно від партійної належності, приймаються нові закони в цій галузі, але насправді, на наше глибоке переконання, **цілковитої свободи ЗМІ немає**, вони дуже залежні від позиції власників, їхніх інтересів та замовлень. Українці отримують інформацію дозовано, не в повному обсязі, важливі факти замовчуються, журналісти переслідуються, а опозиція взагалі не має доступу до провідних українських ЗМІ, але всі звикли до такого стану речей і не протестують відкрито. За часи незалежності поліпшення спостерігалось лише

після Помаранчевої революції: зникли так звані “темники”, дуже популярні за часів правління Л. Кучми, на екранах телевізорів та на шпальтах газет з однаковою періодичністю з’являлися представники і влади, і опозиції.

З приходом до влади і за роки президентства В. Януковича, якому в заслугу ставлять підписання “революційних” законів, ситуація зі свободою слова в Україні лише погіршилася. Дедалі більше журналістів заявляють про повернення “темників” і цензури, яка відчувається на всіх телеканалах у послідовності подачі матеріалу, яким чином подавати ту чи іншу постать, який синхрон (мається на увазі, пряму мову цієї постаті. — *Авт.*) і т. ін. Репортажі новин стали усюди майже однаковими. А надто багатьох обурило ухвала Київського апеляційного адміністративного суду про анулювання частини ліцензій “опозиційних” “5 каналу” і ТВі. Це викликало бурхливу негативну реакцію не лише в Україні, а й у світі. Так, 1 вересня 2010 р. “Репортери без кордонів” оприлюднили доповідь про ситуацію зі свободою преси в Україні. У документі наголошується, що державний контроль над ЗМІ посилюється, почастішали також випадки переслідування журналістів. “На сьогодні ми спостерігаємо, що у цій східноєвропейській країні до таких цінностей демократії, як свобода преси і свобода думок, ставляться з недостатньою повагою”, — йдеться у заяві керівника німецького відділення “Репортерів без кордонів” Крістіана Рікертса. Доповідь базується на спостереженнях правозахисників за ситуацією в Україні протягом перших шести місяців 2010 р. Автори доповіді відзначають, що українська влада за допомогою нових законів, адміністративних розпоряджень і заходів цензури обмежила доступ до офіційної інформації. Крім того, почастішали випадки залякування представників ЗМІ, які критично налаштовані відносно влади. У 13-сторінковій доповіді наводяться також випадки арештів представників ЗМІ, а також застосування насильства до журналістів з боку співробітників міліції [7].

Майже одночасно зі звітом організації “Репортери без кордонів” про свою стурбованість ситуацією в Україні заявили і представники Міжнародного інституту преси (*International Press Institute*). За словами головного редактора “Всесвітнього огляду свободи преси” Ентоні Міллса: “Експерти Міжнародного інституту преси вимагатимуть від європейських політиків реагувати на прояви тиску на ЗМІ в Україні. Ми завжди будемо виступати за дотримання принципу незалежності преси та органів влади. Так само, як і

Євросоюз під час переговорів зі своїми країнами-партнерами, говорячи про політичні і економічні теми, не оминає закликів дотримуватися базових людських прав, а в це поняття входить і свобода преси. Тому що не може бути політичного чи торговельного розвитку без головних людських прав. Ці теми йдуть пліч-о-пліч” [8].

А 20 жовтня 2010 р. європейський комісар з питань розширення та європейської політики суспільства Штефан Фюле заявив у Страсбурзі, виступаючи в ході пленарного засідання Європарламенту: “В Єврокомісії стурбовані станом демократичних цінностей. Зокрема, наша стурбованість пов’язана зі свободою засобів масової інформації, свободою зібрань та асоціацій. Повага до цих фундаментальних цінностей життєво важлива” [9]. Очевидно, нові закони приймалися, аби “відповісти” на критичні зауваження щодо ситуації зі свободою слова, адже вони особливо нічим не зможуть сприяти висвітленню повної та правдивої інформації, а, радше, так — для галочки “виконано”.

Отже, вважаємо, що стан зі свободою слова в державі прямо пов’язаний із внутрішнім режимом та планами на міжнародній арені. За часів диктаторських режимів преса повністю підконтрольна владі. Ми глибоко переконані і привертаємо загальногромадську увагу до того, що **повне або часткове незабезпечення державою такого невід’ємного права людини і громадянина, як вільний доступ до інформації, неодмінно веде суспільство до встановлення диктатури влади.** Наразі українців дедалі примусовіше позбавляють цього права. Аналогічне засилля в медіапросторі спостерігається лише в Росії та інших державах пострадянського простору, де при владі політики радянської школи. Зважаючи на ситуацію з недотриманням конституційних прав і свобод у цих державах, хотілося б сподіватися, що в Україні знайдуться політики, які б не допустили калькування ще й російської манери управління.

Література

1. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. — <http://www.un.org/en/documents/udhr/>
2. Конвенція про захист прав людини і основних свобод [Електронний ресурс]. — <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1084656870>
3. Конституція України. — К., 1996.
4. Мироненко О. М. Права і свободи людини у західній політично-правовій ідеології XVII–XVIII ст. — К., 1995.

5. Закон України "Про захист персональних даних" — черговий крок в обмеженні конституційних прав громадян // [Електронний ресурс]. — [http:// lex. org. ua/ua/news-2010/883](http://lex.org.ua/ua/news-2010/883)

6. Закон України "Про інформацію" [Електронний ресурс] // — Режим доступу: [http:// ijr. com. ua/zakon/207-pove-v-zakonodavstv-pro-nformacyu.html](http://ijr.com.ua/zakon/207-pove-v-zakonodavstv-pro-nformacyu.html)

7. *Authorities urged to defend media freedom with more energy* [Електронний ресурс] (сайт організації "Репорте-

ри без кордонів"). — [http:// en. rsf. org/ukraine-authorities-urged-to-defend-media-21-07-2010,37988. html](http://en.rsf.org/ukraine-authorities-urged-to-defend-media-21-07-2010,37988.html)

8. Ситуація зі свободою слова в Україні викликає занепокоєння у Міжнародного інституту преси // *The Epoch Times Україна* [Електронний ресурс]. — [www. epochtimes. com. ua](http://www.epochtimes.com.ua)

9. Єврокомісія турбує свобода ЗМІ в Україні // *Українська правда*. — [Електронний ресурс]. — [www. pravda. com. ua](http://www.pravda.com.ua)

Свобода слова будь-якої держави належить до найбільших демократичних цінностей. Незалежна позиція журналістів під час збирання та розповсюдження інформації сприяє неупередженості та об'єктивному висвітленню подій. Погіршення ситуації у галузі інформаційної свободи в Україні за президентства В. Януковича відмічають і вітчизняні, і міжнародні експерти. Повсюдно йдеться про повернення цензури та використання владою ЗМІ як елементу впливу на політичну ситуацію в Україні.

Свобода слова в каждом государстве является наибольшей демократической ценностью. Независимая позиция журналистов при сборе и распространении информации способствует непредвзятости и объективному освещению событий. Ухудшение ситуации в сфере информационной свободы в Украине в период президентства В. Януковича отмечают и отечественные, и международные эксперты. Повсюду говорят о возвращении цензуры и использовании властями СМИ как элемента влияния на политическую ситуацию в Украине.

Freedom of speech is the greatest democratic value in every society. Independent journalists' position while collecting and sharing the information leads to impartial and objective covering of events. Falling off in the field of press freedom in Ukraine is being constantly underlined by national and international observers. They note widely the censorship coming back as well as usage of mass media as an element to influence political situation in Ukraine.

Надійшла 3 жовтня 2011 р.